

Рецензия

на дисертационния труд на Искра Манолова Добрева

**редовен докторант на към Катедра “Испанистика и португалистика”,
Факултет по класически и нови филологии, СУ “Св. Климент Охридски”**

**тема: “Préstamos panbalcánicos en judeoespañol / Панбалкански заемки
в сефарадския език”**

**научни ръководители: проф. д.ф.н. Иван Кънчев, доц. д-р Недялка
Георгиева**

рецензент: доц. д-р Екатерина Търпоманова

За процедурата

Искра Добрева е редовен докторант към катедра “Испанистика и португалистика”, ФКНФ, СУ “Св. Климент Охридски”, зачислена на 10.02.2011 г. и отчислена с право на защита на 30.11.2015 г. Преминава успешно вътрешна защита на 01.06.2016 г.

За докторантката

Искра Добрева и завършила специалността “Испанска филология” към ФКНФ, СУ “Св. Климент Охридски”, като магистърската ѝ степен е с преводачески профил. Специализирала е в Нюшателския университет в Швейцария, след което е зачислена като редовен докторант в Софийския университет. Участвала е в конференции с доклади върху сефарадския език, които отразяват резултатите от изследванията ѝ в областта на сефарадската лингвистика и развитието на сефарадския в балканската езикова среда. Член е на Европейската асоциация по еврейски изследвания.

За дисертацията

Дисертационният труд “Панбалкански заемки в сефарадския език” се състои от 380 страници, от които текстът е 337 страници, последван от декларация за оригиналност, библиография и описание на корпуса. Текстът е съставен от две части, като уводните думи са интегрирани в първата част, а заключението – във втората.

Първата част – “Джудезмо: балканска испаноеврейска езикова разновидност”, представлява въведение в проблематиката, която ще бъде представена в дисертационния труд. Самото заглавие на частта представя по кратък и ефектен начин подхода на авторката към обекта на изследването – езика на еврейската общност, която мигрира от испанските към балканските територии и се оформя като специфична езикова разновидност. Частта започва с увод, който задава основните насоки в работата. В отделни глави са представени целите, предметът, тезата, структурата, актуалността на темата, методологията и обхватът на

дисертацията. Това обособяване допринася за яснотата на текста и улеснява прочита му. Докторантката си поставя за цел да анализира морфо-синтактични структури в джудезмо, които са нетипични за испанския и се дължат на балканско влияние. В този смисъл е определен и предметът на изследването – балканизмите в испаноеврейския език, които той възприема благодарение на контактите си с езиците от балканския езиков съюз (БЕС). Част от описаните явления са вече констатирани в лингвистичната литература, но не са разглеждани в балканска светлина. Тезата, която авторката задава в началото и защитава в целия труд, е убедителна: редица староиспански структури, които са изчезнали в съвременния испански, се появяват в джудезмо поради влиянието на балканската езикова среда. Дадена е дефиниция за няколко основни понятия, които ще се ползват в дисертацията – езиков съюз, балкански езиков съюз, балканизъм, джудезмо, като за първите три понятия са цитирани определенията на Фридман, Трубецкой, Кембъл, Асенова, а за термина *джудезмо* е направено кратко, но изчерпателно авторско определение. В отделни подточки дисертантката представя структурата на работата си и убедително обосновава актуалността на избраната тема. По отношение на методологията тя разграничава методите на съпоставяне на джудезмо с испанския и с балканските езици. Тъй като в първия случай става въпрос за дивергентни процеси, методът, който се прилага, е сравнително-исторически, тъй като двете езикови разновидности са генеалогично свързани. При съпоставянето с балканските езици, обратно, се прилага ареален и типологичен подход, тъй като установените сходства се дължат на езиков контакт или могат да бъдат разглеждани като типологична близост между разглежданите езици. Направеното разграничение според мен отговаря напълно на процесите, които са регистрирани в развитието на джудезмо. Искра Добрева подчертава, че ще използва постиженията както в испанистиката, така и в лингвистичната балканистика, но едновременно с това описва собствена процедура за анализ на езиковите явления в девет точки.

След тези уводни глави следва важна част, в която се дискутира същността и развитието на испаноеврейския език, както и разнообразните еврейски езикови разновидности. С позоваване на различни изследователи, докторантката представя общоприетото схващане, че основата на испаноеврейския език е испанска, а чуждото влияние е съсредоточено основно в лексиката. Все пак контактът с балканските езици води до промени в граматиката – предимно в синтаксиса и по-слабо в морфологията, като някои от тях се състоят във възобновяване на архаични за испанския език явления. Много уместно е изтъкнато разграничението между ладино като по-консервативна езикова норма и вернакуларната разновидност на испаноеврейския, наричана тук с автоназванието джудезмо. Проследен е пътят на миграцията на сефарадските евреи, които напускат Иберийския полуостров и се установяват на Балканите. Мотивацията за използването на термина *джудезмо* в дисертацията е убедителна – самоназванието точно и недвусмислено указва езиковия вариант, който е обект на изследването, и също така подчертава факта, че този вариант се оформя след напускането на иберийските земи, на балканска територия. Прегледът на

характеристиките на еврейските езикови разновидности (по други автори и по собствени наблюдения) има разясняваща функция спрямо джудезмо като обект на изследването и като една от тези разновидности и в този смисъл е много полезен за изложението. Направеният преглед на основните трудове по сефарadsка лингвистика показва какви са постиженията в тази област, като докторантката успява да очертае конкретния принос на всеки от авторите. В следващата глава е ситуиран джудезмо в балканския езиков съюз. Много правилно е поставен въпросът за влиянието, което претърпял джудезмо в балканската езикова страна – не толкова като резултат от двуезичен контакт, колкото като възприемане на общобалкански характеристики от “шпрахбундово естество”. Първата част от работата завършва с описание на корпуса, който служи за езиков материал на изследването.

Втората част носи заглавието “Морфосинтактични балканизми в джудезмо” и съдържа приносното изследване. Анализът на езиковите явления, проникнали в джудезмо под влияние на балканските езици, се извършва въз основа на автентични примери от събрания корпус, които се съпоставят с аналогични явления в езиците от БЕС.

В първите глави са групирани влиянията, които авторката е констатирала в именната система на джудезмо. В глава 10 е представена промяната в рода на някои групи абстрактни съществителни, предимно гръцки заемки, повечето от тях – интернационализми. Искра Добрева установява, че в джудезмо отнасянето на тези думи към определен граматичен род следва балканските тенденции. В 11 глава са разгледани някои именни суфикси в испаноеврейския, чиято активна употреба дисертантката отдава на балканските им паралели. Интересна е хипотезата за високата честотност умалителния суфикс *-iko* като резултат от фонетична прилика с умалителни суфикси в балканските езици. За употребата на определителен член с наименования на държави може да се твърди, че е романска черта, която е възобновена под влияние на балканските езици (по-скоро гръцки и албански, в които се членуват съществителни собствени имена – топоними, антропоними и т.н.). Въпросът е разгледан съвсем накратко и би могъл да се разшири. Много важна особеност е редуцирането на системата на показателните местоимения от тричленна в двучленна, тъй като това е процес, през който са преминали всички балкански езици. Изчезването на апокопираните форми на прилагателните е вид опростяване на системата на прилагателните имена в джудезмо и съответно адаптацията ѝ към балканската. Аналитичните степени за сравнение, разгледани в 14-а глава, са един от добре проучените балканизми (само в гръцки се употребяват паралелно със синтетични) и тук очевидно романските тенденции са подкрепени от балканските. Все пак джудезмо показва някои допълнителни характеристики, които го сближават с балканските езици – сред тях трябва да се изтъкне употребата на предлога *de* вместо *que* (сравни с български: *най-хубав от всички*).

Две глави от дисертацията са посветени на предлозите в джудезмо, като са разгледани промените в значението и употребата на някои предлози под влиянието на балканските езици. В контрастивната лингвистика податливостта на предлозите към промени в езици, които са

обект на засилено чуждоезиково влияние, е известен факт и в това отношение примерите в джудезмо са още една илюстрация. Искра Добрева много добре показва тези изменения въз основа на примерите, които е събрала, и правилно ги отнася към балканските им съответствия.

Интересно наблюдение е представено в глава 17 – предпочитането на балканския интензификатор *quanto* ‘колко’ пред романския *que*. Авторката констатира и съвпадение между балканския и наречения от нея “ориенталски” модел на доминиране на *колко*, който е в контраст с “европейския” модел (Таблица 1 на стр. 140). В глава 18 е установено балканско влияние при фокусиращите наречия със значение ‘също’ в употребата на *tambien no* вместо испанското отрицателно *tampoco*.

В следващите глави дисертантката представя своя анализ върху глаголната система на джудезмо. Много накратко е представена загубата на опозицията между глаголите *ser* и *estar*, и по-точно избледняването и смесването на значенията им. В глава 20 се разглежда подробно префиксацията като средство за перфективация на глаголите. Тук Искра Добрева показва много детайлен подход, като се спира на характеристиките на аспектиалността в славянските и романските езици, а в отделна подточка е дискутирана префиксацията в староиспанския език. Според мен нямаше да бъде излишен един кратък преглед на вида в новогръцки, който функционира по сходен начин със славянския – аспектиалната опозиция е между свършен и несвършен вид, но има и съществени разлики. По отношение на префиксацията важно е да се изтъкне, че поради пълната симетричност на видовете двойки, добавянето на префикс само променя лексикалното значение на глагола и няма отношение към граматическия вид, за разлика от славянските езици, в това число и български, сравни гр. ὑράφω ‘пиша несв.в.’ / ὑράψω ‘пиша св.в.’, περιὑράφω ‘описвам’ / περιὑράψω ‘описа’; пиша, опиша / описвам. Примерите показват, че в български добавянето на префикс променя глагола по вид, освен по лексикално значение, а в гръцки представката няма тази характеристика. В този смисъл влиянието на гръцки трябва да се разглежда като периферно, доколкото е един от езиците с граматично (морфологично) изразен глаголен вид, докато в балканославянските езици префиксацията е същинско видообразуващо средство. Като изключим този дребен пропуск, смятам, че допускането на балканско влияние в глаголната префиксация като средство за образуване на свършен вид, е правилно. Разколебаването в съгласуването на времената в подчиненото изречение също много правилно е разгледано като балканско влияние, което контрастира с положението в романските езици (глава 21). В глава 22 докторантката представя наблюденията си върху темпорално-модалните форми на глаголите в подчинено изречение. В първата подточка въвежда в проблематиката на хипотаксиса, а в следващите анализира конкретни явления като случаи на заместване на инфинитива с конюнктивни конструкции и употреба на индикатив вместо конюнктив. И в двете тенденции е проследено балканското влияние с убедителни аргументи. След като представя процесите в джудезмо, авторката на дисертацията достига до извода, че употребата на индикатив вместо конюнктив е по-вероятно да се дължи на балканската езикова среда, отколкото на вътрешно развитие – “опростяване” или замяна на маркиран

езиков елемент с немаркиран. Тъй като представените процеси в джудезмо твърде много наподобяват развитието на езиците от БЕС, този извод изглежда убедителен. При съвпадение на испанския с балканския модел, в джудезмо не се наблюдават изменения, но при разлика, в джудезмо преобладава балканският тип. Схемата на стр. 200 добре онагледява тези тенденции, а дадените след това примери ги потвърждават. В подточките за различните видове подчинени изречения разсъжденията на Искра Добрева също са в правилната посока. Несъмнено балканско влияние има и при отпадането на предлога от конструкцията *para que* 'за да'. На места в цялата глава има примери от балканските езици, които не са съвсем коректни, например албанското изречение на стр. 256 е изцяло сгрешено. В 23-та глава се дискутира конкуренцията между синтетичната и аналитичната форма за бъдеще време и предпочитането на аналитичната се разглежда като възможно балканско влияние. Все пак дисертантката правилно отчита, че ако има такова влияние, то е частично, тъй като във всички балкански езици се е утвърдил моделът с частица от глагола *искам*, а в джудезмо това не става, въпреки наличието на подобна опция в староиспански. В глава 24 са разгледани някои проблеми на отрицанието. И докато двойното отрицание е в някаква степен банално, то наблюденията за "фалшиво" отрицателната конструкция *докато не* и апрехензивните конструкции са много интересни. В 25-а глава докторантката разглежда въпроса за заместването на инфинитива от конюнктив, като акцентира върху няколко типични случая на заместване. Много правилно е изтъкнато заместването във финално-целните изречения, тъй като то е характерно балканско явление.

В глава 26 са групирани няколко езикови явления, в които са потърсени балкански паралели. Едно от тези явления е удвояването на допълнението, което е един от ярките синтактични балканизми, обстойно дискутирани в научната литература. Смятам, че това е една от областите, в която би могло да се направи по-обстойно проучване. Разликите в романския и балканския тип удвояване са изследвани подробно от Селищев, Асенова и др. и един по-детайлен анализ на удвояването в джудезмо би бил много интересен. Разбира се, това зависи и от наличните примери в корпуса, тъй като валидни изводи могат да се направят само въз основа на достатъчно количество езиков материал.

В 27-а глава Искра Добрева обобщава наблюденията си за влиянието на иврит върху джудезмо. Като се позовава на няколко изследвания, тя се изказва в подкрепа на отнасянето на балканските езици към един по-широк ареал на общи езикови процеси, но все пак подходът ѝ е доста предпазлив.

В изводите авторката изтъква, че докато романската и хебраистичната страна на джудезмо са подробно разглеждани, то балканистичната е останала в периферията на лингвистичните изследвания. Важно заключение на дисертантката е, че относително краткотрайния контакт на джудезмо с езиците от БЕС не е предпоставка за развитие на чисто иновационни структури, напротив – развиват се такива структури, каквито намират подкрепа в типологичните и генеалогичните дадености на езика. Изводите от работата са отлично визуализирани във фигурата на стр. 330. Коментарите към фигурата показват, че Искра

Добрева е подложила на всестранен анализ и дълбока интерпретация езиковите данни, с които разполага, както и проучената от нея научна литература.

Библиографията към дисертацията е богата и съдържа много и разнообразни изследвания.

Авторефератът отговаря на съдържанието на дисертацията, но не е структуриран много добре. Описанието на приносите е релевантно.

Коментари

Като цяло намирам работата за изключително приносна, тъй като обръща внимание на една езикова разновидност, която е малко изследвана в балканистичната литература. От друга страна развитието на джудезмо в балканската езикова среда осветлява редица процеси в самия езиков съюз – нещо, което изтъква и авторката. Някои от описаните процеси са добре проучени в балканистиката, но на други не е обръщано внимание. Самият факт, че тези явления са събрани и описани в един труд, придава висока научна стойност на дисертацията.

Трябва да се изтъкне, че темата изисква комплекси познания в няколко области – романистика, балканистика и хебраистика, а в това отношение докторантката показва едновременно добра езикова интуиция и солидна научна подготовка. От друга страна разглежданите явления, въпреки че са обединени в областта на морфо-синтаксиса, все пак са достатъчно разнородни и всяко от тях изисква специфични познания. В цялата си работа Искра Добрева демонстрира умерени и балансирани възгледи, като внимателно преценява възможностите за влияние във всички езикови структури, които са обект на анализа.

Една от силните страни на работата е корпусният подход. Анализът на езиковите особености на джудезмо се основава на автентични езикови примери, а не на изречения, съставени от автора. За да събере тези примери, Искра Добрева е ползвала различни архиви и това прави анализа и изводите в дисертацията особено убедителни.

Слабостите на работата според мен са не толкова в съдържанието (тук изключвам някои неточни примери от балканските езици, които обаче не засягат верността на тезите), а в начина на представяне и организиране на текста. Въпреки че в сравнение с първоначалните варианти е постигнат значителен напредък, все още има части с повторения, останали са доста печатни грешки, има терминологични неточности от рода на *балканорумънски езици* вместо *балканоромански* на стр. 166, *аргументативна, адюнктивна* вместо *аргументна, адюнктна* на стр. 182 и други подобни. Последните отдавам на лош превод, тъй като самите термини са употребени уместно. Не намирам за добър подход директната употреба на термини от испански, напр. *presente, futuro, subjuntivo*, при положение че могат да бъдат предадени със съответните им термини на български. Цитирането на цели пасажи от изследвания на различни автори на оригиналния език затруднява четенето и накъсва текста на дисертацията.

Посочените слабости засягат преди всичко стила на авторката и не се отразяват на защитащите от нея тези и аргументацията им.

Заключение

Въз основа на подробното ми запознаване с дисертацията подкрепям присъждането на образователната и научна степен *доктор* на Искра Добрева.